

BİLDİRİŞİM EDİNCİNİN DİL EDİNCİNE ETKİSİ

Emel Huber

Özet

Türkiye dışında anadili dersi olarak yapılandırılan Türkçe dersi, öğrencilerin Türkçe dil edinçlerini yükseltmenin yanısıra, bu öğrencilerin kültürlerarası bildirişim edinci yüksek olan ikidilli yetişkinler olarak yetişmesine de katkıda bulunmalıdır. 2. Çocukların okul ve hayatta başarılı olması için dil ve bildirişim edinçlerinin yüksek olması gerekir. Yüksek düzeyde dil ve bildirişim edincini geliştirmek için bildirişime inanmak gerekir. Dar düzgülü konuşucu olarak okula başlayan çocuklar, bildirişime olan inançlarını yitirmiş bulunmaktadır. Bu durumda okulun (bu arada anadili dersinin de) görevi, çocukların bu inancını güçlendirmek olmalıdır. Aşağıdaki yazı bu bağlantıları Almanya'da yaşayan Türk göçmen çocukları örneğine dayalı olarak ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: dil edinci, bildirişim edinci, kültürlerarası bildirişim, bildirişime inanma

EINFLUSS DER KOMMUNIKATIONSKOMPETENZ AUF DIE SPRACHKOMPETENZ

Zusammenfassung

1. Muttersprachenunterricht Türkisch außerhalb der Türkei muss neben Erhöhung der Sprachkompetenz im Türkischen auch dazu beitragen, dass die Kinder zu mehrsprachigen Erwachsenen mit interkultureller Kommunikationskompetenz heranwachsen. 2. Damit Kinder Erfolg in der Schule und im Leben haben, müssen sie einen hohen Grad an Sprach- und Kommunikationskompetenz entwickeln. Die Bedingung zur Entwicklung einer höheren Kommunikations- und Sprachkompetenz ist der Glaube (das Vertrauen) an die Kommunikation. Kinder, die als restricted-code-Sprecher eingeschult werden, haben in der Regel den Glauben an die Kommunikation verloren. In diesem Falle ist es die Pflicht der Schule, mitunter des Muttersprachenunterrichts, diesen Glauben zu stärken. Im folgenden Beitrag werden diese Zusammenhänge am Beispiel der türkischen Migrantenkinder in Deutschland besprochen.

Schlüsselbegriffe: Sprachkompetenz, Kommunikationskompetenz, interkulturelle Kommunikation, Glauben an die Kommunikation

1. Giriş

Türkiye dışında yaşayan ve anadili Türkçe olan ailelerin çocuklarına Türkçe dersi veren öğretmenler, hem yabancı dil olarak Türkçe dersi veren öğretmenlerden, hem de anadili olarak Türkçe dersini Türkiye’de veren öğretmenlerden farklı bir konumdadır. Aşağıda, bu etmen de göz önünde bulundularak, Türkçe dersine ilişkin bazı gözlem ve düşünceler dile getirilecektir.

Bütün dil dersleri gibi Türkçe dersi de çocuğun dil edincini yükseltmeyi amaçlar. Ben bu çalışmamda, dil edincinin tek başına ele alınamayacağını, dil edincinin bildirişim edinciyle ve bireyin ben bilinci ve bilincinin bilincinde olmasıyla belirlendiğini ileri süreceğim. Bunu açıklamak için önce insanın üç temel yetisine değineceğim: ben bilinci ve bilincinin bilincinde olma yetisi, bildirişim yetisi ve dil yetisi. Birinci noktada, bu yetilerin öğrenme sonucu edinç düzeyine çıkarıldığını ileri süreceğim ve bu üç edinç türünün birbirleriyle etkileşim içine girerek insanoglunun bildirişimini, düşünme ve davranışlarını da kapsayan bir biçimde nasıl belirlendiğini ele alacağım. Sonra, bildirişimin işlemesi için zorunlu olan ön koşul olarak bildirişime inanma üstünde duracağım. Bunları yaparken, Almanya’daki okullarda okuyan Türk göçmen ailelerinin çocuklarında gözlemlenen bazı bildirişim görünümünü özetleyerek aktaracak, nedenlerini irdelemeye çalışacağım. Son olarak, bu çocuklarla çalışan Türkçe öğretmenlerinin nelere dikkat etmesi gerektiği sorusu üstünde duracak, dil dersinde neyi niçin nasıl pekiştirmemiz gerektiğini tartışacağım.¹

Almanya’daki okullarda Türk göçmen çocukları yalan söyleyen, küfreden ve dövüşen çocuklar olarak ün salmışlardı. Son yıllarda Rusya göçmenlerinin çocukları da bu bağlamda anılır oldu. Gerçi kaba güç okullarda genelde çok arttı, ama sorunlarını dil kullanarak değil, küfür ve yumrukla çözmekte Türk erkek çocukları hala ön sıradalar. Yalan söylemek ve küfredip kavga etmek elbette her Türk göçmen çocuğu için geçerli olarak anlaşılması gereken özelliklerdir, ama gene de bu özellikler büyük bir öbeği kapsayan çocuklara ilişkin gözlemler olarak

---

1 Duisburg-Essen Üniversitesi Türkistik Bölümü, bir öğretmenlik bölümü olarak, göçmen çocuklarıyla çalışacak olan öğretmenleri eğitirken, çocuklardaki eksiklikleri saptamaya çalışmakta ve bu eksikliklerin nasıl giderilebileceği sorusu üstünde odaklanmaktadır. Dergideki bu yazı dışındaki İpşiroğlu, Uluçam ve Uyar’ın yazıları da bölümün değişik çalışma alanlarını tanıtmakta, yapılan incelemelerin sonuçlarını sunmaktadır: İpşiroğlu yazınbilim, Uluçam dilbilim ve metindilbilim, Uyar kültür çalışmaları alanlarına ilişkin yazılarıyla aynı sorunsalı irdelemektedir. Bu nedenle yazılarda değişik alanlara ilişkin belli gözlemlerin yinelenmesi, kollar, sorunlar ve ileri sürülen çözümlerin örtüşmesi doğaldır.

karşımıza çıkmaktadır. Görüleceği gibi, bu özellikler, doğrudan doğruya bildirişime ve dil kullanımına dayanmaktadır.

2. Dil, Bildirişim ve Ben Bilinci

Tüm canlılar arasında insanların egemen duruma gelmesinde dil yetisi ve bildirişim yetisi dışında gene insan beyninin geliştirdiği, dil kadar önemli, belki daha da temel bir özellik de insan beyninin *bilincinin bilincine varmış* olmasıdır. Bilincinin bilincinde olma yetisi, bildirişim yetisi ve dil yetisi insanları tüm canlılar dünyasına egemen kılan, insanın bilim ve sanatı geliştirmesine olanak sağlayan, bir bakıma insanı insan yapan temel üç yetidir. Şimdi bu temel yetilere ve bunların edinç düzeyine çıkarılmasına bakalım.

2.1 Dil Edinci

İnsan beyni dil kullanmak üzere programlanmıştır. Bu demektir ki, insan beyni dil kullanmayı olanaklı, hattâ zorunlu kılan bir yapıya sahiptir. Bu yapı, beyin hücrelerinin niteliklerine, beyinde düzenlenmelerine ve bir ağ düzeneği içinde birlikte işlemelerine bağlıdır. Beyin hücrelerinin dil kullanmak üzere hazırlanmış olmasına dilbilimde YETİ denir. Bebekler dil yetisiyle donanmış olarak doğar. Bir yetiye sahip olma, “birşeyi yapmayı öğrenebilme” anlamına gelir, yani “birşeyi yapıyor olma” demekle eşanlamlı değildir. Bunun için de bebekler doğduklarında, her ne kadar beyinleri bu yetiyi içerse de, henüz konuşamaz. Konuşabilmeleri için dış dünyadan girdi almaları, var olan dil yetilerini işler duruma getirmeleri, yani dili öğrenmeleri gerekir. Çocukların, öğrendiklerinin farkına varmadan bir dili öğrenmelerine EDİNİM denir. Dil edinimi doğumla başlar ve üç (bazı bilimadamlarına göre beş) yaşına dek sürer. Bu döneme KRİTİK DÖNEM denir. Kritik dönem içinde hiçbir dil girdisi almayan, yani kendisiyle konuşulmayan çocukların, ileriki yaşlarda bir dille karşılaşsalar bile o dili hiçbir zaman tam olarak öğrenemedikleri saptanmıştır. Kritik dönemde çocuklar dilin temel yapısını, yani dilin sesbilim, biçimbilim ve temel sözdizim yapılarını edinir. Üç – beş yaşlarından sonra çocuklar genel olarak öğrenmeyi öğrenir ve bu öğrenme sürecinde dili öğrenmeyi de sürdürür. Çocuk, beyinde varolan dil yetisi sayesinde dilin sözcüklerini, yapı kurallarını, işleyişini ve kullanım koşullarını öğrenerek, DİL EDİNCİni geliştirir. Dilin sözcükleri, yapı kuralları ve kullanım koşullarına ilişkin birikimi geniş olan, bu birikimlerini hem dil üretiminde (yani konuşurken) hem de

anlamada işletebilen insanlara GENİŞ DÜZGÜLÜ, geniş olmayanlara da DAR DÜZGÜLÜ KONUŞUCU denir². Chomsky'nin edinç kavramı doğrultusunda, konuşucunun üretilmiş dil kullanımlarını doğru ya da yanlış, dilbilgisel ya da dilbilgisel değil diye değerlendirmesi de dar ve geniş düzgülü konuşucularda değişir. Başka bir deyişle, dil edinci yüksek konuşucu geniş düzgülü konuşucudur.

Ama çocukların bir dili edinebilmeleri için yalnızca dil girdisi almaları yetmez. Örneğin kendisine ister teypten ister yüzyüze oturularak sürekli birşeyler anlatılması, çocuğun dili edinmesini sağlamaz. Çocuğun dili bildirişim içinde duyması gerekir. Bu, bir yandan çocuğun duyduğu sesleri çevresinde bulunan dış dünya nesne ve olgularıyla bağlayabilmesini, yani seslerle nesnelere arasında bağıntı kurabilmesini olanaklı kılar, bir yandan da söylenenlerin birşey anlatmak, yapmak ya da yaptırmak için kullanıldığını öğrenmesini sağlar. Ancak bu yolla çocuk hem dili, hem de dili kullanmayı öğrenir. Yani dil edinimi doğrudan doğruya bildirişim edinimiyle içiçe işlemektedir. Bu aynı zamanda çocuğun dili dinlemesinin yetmediği, kendisinin de dili kullanarak edinmesi gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle çocuk, dili yalnızca duyarak edinemez, dil kullanımını yaşaması gerekir. Çocuk, anadilinin değişik yapı ve kullanım özelliklerini öğrenmeyi çevresindeki insanlarla bildirişime girerek ve okula başladıktan sonra okuyarak sürdürür. Bu yolla dil edincini geliştirir ve geniş düzgülü konuşucu olarak gelişir.

Almanya'daki Türk göçmen aileleri, pek çok açıdan Türkiye'deki yaşam biçimlerini sürdürseler de, çalışma koşullarındaki değişmelere koşut olarak bazı farklılıklar da yaşamaktadır. Vardiyalı çalışmaları nedeniyle çocuklarıyla birlikte oldukları zaman kısalmıştır. Bunun sonucu olarak, çocuklara masal anlatılmamakta, çocuklarla oynanmamakta, çok erken yaşlarda odalarına ayrı televizyon alınarak çocuklar bildirişime girmeden oyalanmaktadır. Okula başladıklarında, masal dinlemedikleri için "Bir varmış bir yokmuş"u, hattâ -miş biçimini bilmeyen çocuklara rastlanmaktadır. Bu çocukların sözcük dağarcığı, tümce anlama ve üretme düzeyleri gelişmemiş olmaktadır. Yani, bu çocuklar dilyetilerini yeterince işletmemekte, yaşlarından beklenen dil edinci düzeyine ulaşamamakta, yaşlarına göre dar düzgülü konuşucu özelliği göstermektedirler.

---

2 Geniş ve dar düzgülü konuşucu kavramları burada bu kavramların toplumdilbilimde yerel dil konuşucuları için kullanılmasından farklı bir anlamda, konuşucunun dil edinci düzeyine ilişkin olarak kullanılmıştır.

Burada özetle söylenen Türkçeye ilişkin gözlemler, çocukların ülke ve okul dili olan Almancayı da edinmelerinde güçlük yaratmaktadır. Ayrıca çocuklar kritik dönem olan ilk üç – beş yılda anadillerini edinirken hem toplum içindeki temel davranma biçimlerini, hem de düşünmeyi öğrenirler. Eğer bu konularda eksiklikleri olursa çocuklar bunu, öğrenmek zorunda oldukları ikinci dile de yansıtmakta, bu dilde de bildirişim güçlükleri çekmektedir.

2.2 Bildirişim Edinci

Dilbilimde bildirişim, Martinet'nin altı etmenli modeliyle,

1. bir KONUŞUCUNUN
2. bir DİNLEYİCİYE
3. ikisinin de bildiğini varsaydığı bir dili kullanarak (DÜZGÜ)
4. belli bir yer ve zamanda (BAĞLAM)
5. işitilebilecek, algılanabilecek bir biçimde (OLUK)
6. birşeyler (BİLDİRİ)

aktarması olarak tanımlanır.

Bildirişim, ister (yazılı bildirişimde olduğu gibi) yalnızca dil kullanarak, ister (yüzyüze bildirişimde olduğu gibi) dildışı öğeleri de taşıyarak gerçekleşsin, bireylerin bir edimi olarak görülmektedir. Bu anlayış, Habermas'ın (1981) BİLDİRİŞİMSEL EDİM (kommunikatives Handeln) terimiyle yaygınlık kazanmıştır.

İnsanda, dil yetisi dışında, bildirişim yetisi de vardır, yani her insan doğduğunda öteki insanlarla, hattâ hayvanlarla bildirişime geçecek (geçmek zorunda olan) bir beyinle doğar. Aynen dil yetisinde olduğu gibi, bildirişim yetisinin de öğrenilerek edinç düzeyine çıkarılması ve giderek bildirişim edincinin geliştirilmesi gerekir.

Bildirişim edinci kavramını Hymes (1968, 1972), Chomsky'nin dil edinci kavramından hareketle geliştirmiştir. Yani Hymes da yeti – edinç – edim ayrımı yapmakta ama bu ayrımları yalnızca soyut dil dizgesine ilişkin değil, dilin bildirişim aracı olarak kullanılmasına, yani dilin bildirişimsel edim gerçekleştirmede kullanılmasına yönelik olarak yapmaktadır. Yapılan incelemelerde, zamanla, bildirişimin değişik yönlerinin ön plana çıkarılmasıyla, (toplumsal

edinç, etkileşimsel edinç, toplumdilbilimsel edinç gibi) değişik edinç türleri ayrılmıştır.³

Çocuklar için bildirişimi öğrenmek, belli bir bildirişim durumunda uygun olan dili kullanmayı öğrenmenin yanında davranmayı öğrenmek de demektir: Rica etmek, teşekkür etmek, söz vermek, plan yapmak, soru sormak, cevap vermek, selamlaşmak, vedalaşmak, alay etmek, küftretmek, eleştirmek, övmek, bilgilendirmek, anlatmak gibi davranışlar dilsel ve bildirişimsel davranış olarak öğrenilir. Bu davranışların dille gerçekleştirilmesine SÖZEDİM denir. Bildirişim, dil ve davranış bütünlüğü olarak hem edimbilim (Pragmatik) çalışmalarıyla hem de özellikle Almanya’da edim kuramının (Handlungstheorie⁴) bir parçası olarak ele alınmış, bildirişimin aslında katılımcıların birbirleriyle ve birbirlerine yönelik bir etkileşim olması görüldükten sonra da etkileşim kavramı çerçevesinde geliştirilmiştir.

Almanya’da yaşayan Türk göçmen çocuklarında genelde bildirişimsel edim konusunda ve özelde sözedimleri gerçekleştirmek ve anlamakta güçlükler görülmektedir. Örneğin çocukların teşekkür etmediği, rica etmediği, yeterince soru sormadığı, nedenleme yapmadığı gözlemlenmektedir. Bunlar bildirişimsel davranışta eksiklikler olarak görülmektedir. Ama bu çocuklar sözedimleri gerek davranış ve gerekse dil kullanımı olarak yalnızca gerçekleştirmekte güçlük çekmemekte, dinleyici olarak bunları anlamlandırmakta da güçlük çekmektedir. Bu da söz konusu çocukların çevreleriyle, ya da en azından bazı çevrelerle etkileşime girememelerine neden olmaktadır.

Bildirişimsel davranış dışında dikkat çeken ikinci bir gözlem de dilsel değişke kullanımına ilişkindir.

Bildiri, söylenmek istenenler aynı olsa da, konuşucunun niteliklerine, dinleyicinin niteliklerine, konuştukları yere ve zamana, konuşacakları süreye göre değişik biçimlerde düzgülenir. Örneğin konuşucu çocuksa, emekli bir devlet memuruysa, ödülleri almış bir yazarsa, yorgun bir ev kadınıysa v.b. aynı bildiriye değişik biçimlerde düzgüleyecek (kodlayacak), yani dile getirecektir. Öte yandan, aynı bildiri, bir çocuğa, bir yetişkine, cahil birisine ya da okur – yazar bir dinleyiciye göre değişik düzgülenir. Evde, akşam yemeğinde gerçekleştirilen bir

3 Hymes (1985) bildirişim edincini ayrımlaştırılan değişik yaklaşımların toplamıdır.

4 Edim kuramı “Handlungstheorie” başlığı altında, bildirişimi inceleyen bir toplumbilim kuramı olarak Habermas Okulu kapsamında geliştirilmiştir. Bu çalışmalar için bkz. Habermas, Luhman 1971.

bildirişimle, örneğin üniversitedeki bir seminerde gerçekleştirilen bir bildirişimde çok değişik düzgüler kullanılır.

Bildirişim durumu ve bildirişim katılımcılarına göre değişen dil kullanımına DEĞİŞKE denir. Dilin değişkeleri, kim - kime - ne zaman - ne yapmak için - ne hakkında - neyi - nasıl söyler sorusuna göre belirlenmiştir. Yani, yukarıda verilen bildirişim tanımındaki etmenlerle söyleyecek olursak, hangi bildirişim katılımcıları - hangi bildirişim bağlamında - hangi göndergeler hakkında - hangi bildirişiyi - nasıl kurar diye sorulur. Bu soruların yanıtları bir yandan toplumsal olarak belirlenmiştir, yani kültürel, bir yandan da bireyin bilinç, bildirişim ve dil edinci düzeylerine dayanır.

Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerinin çocuklarında bildirişim etmenlerine göre değişebilen dil davranışının bulunmadığı, örneğin konuştukları katılımcıların yaşına, kendileriyle (arkadaş, tanıdık, yabancı gibi) ilişki düzeylerine, (komşu, akraba, kurumsal kişi gibi) toplumsal konumlarına uygun dil kullanımı sergilemedikleri gözlemlenmektedir. Yani göçmen çocukları Türkçeyi değişkesiz olarak kullanmaktadır. Anadillerinde dil değişkesi ayrımı yapmamaları, aslında yalnızca dilsel bir eksiklik olarak kalmamakta, anadillerinde kural olarak bellediklerini tüm dillerde böyledir diye kurallaştırdıkları için, çocuklar genel olarak dillerde dilsel değişkelerin bulunduğunu öğrenmemiş olmakta ve bu, çocukların ikinci dil edinimlerini de olumsuz etkilemekte, Almandada da ayrımsız dil kullanımı sergilemelerine yol açmaktadır. Dilsel değişke olgusunun farkında olmama, yalnızca Türkçe kullanımına ilişkin bir güçlük yaratmamakta, genelde *dil bilincinde eksiklik* olarak ortaya çıkmaktadır. Dil değişkelerinin farkında olmamalarının nedeni, Türkiye’de yetişen çocuklardan farklı olarak göçmen ailelerin çocuklarının toplumsal çevresinin dar ve homojen nitelikli olmasıdır. Oysa Türkiye’de yetişen çocuklar doğal olarak değişik çevrelerin dil kullanımının farkına vararak yetişmekte, toplumdilbilimsel değişkeleri de evde değilse bile çevrede öğrenmektedir.

2.3 Ben Bilinci

Genelde, bilinç dendiğinde, canlının *ben ve benim dışındaki dünyanın* farkında olması anlaşılır. Yeni doğan bebekte *ben ve benim dışındaki dünya* bilinci yoktur. Bu bilince çocukların üç yaşı dolaylarında ulaştığı düşünölmektedir. Çocuk, önce

ben-bilincine varır, sonra da eğitimin de desteğiyle, bilincinin bilincine ulaşır, ki bu yalnızca insanlara özgü bir yetidir. İnsan bu bilinç aşamasına bir yandan biyolojik açıdan, bir yandan da eğitim yoluyla ulaşır. Biyolojik açıdan bakıldığında, insan beyninin belli bir gelişme göstermesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalarda, insan beyninin ancak 5 yaşlarında bu gelişmeye ulaştığı saptanmıştır.

Ben ve benim dışındaki dünya bilinci, bir bireyin, kendisini öteki insanların yerine koyarak düşünebilmesine olanak sağlar. Aynen karnı tok bir insanın aç olan bir insanın durumunu anlayabilmesi gibi, bildirişim durumunda da konuşucunun kendisini öteki bildirişim katılımcılarının yerine koyabilmesi ve *karşımdaki kişi (dinleyici) neyi ne kadar biliyor, benden ne bekliyor* sorusunu yanıtlamaya çalışması gerekir.

Öncelikli olan böyle bir soruyu sormanın gerekliliğinin farkında olmasıdır. Ancak ondan sonra söyleyeceklerini konuşucunun beyindeki bilgilere uygun bir biçimde, onun anlayabileceği gibi dile getirmeye, yani metnini ona göre oluşturmaya çalışabilir. İnsanların kendileri dışındaki insanların beyindeki bilgileri bilme, bunlara çıkarsama yoluyla ulaşma becerisi sözlü ya da yazılı bildirişimde, yani metin üretiminde çok büyük bir önem kazanır. Konuşucu, “Önce neyi, sonra neyi ve nasıl söylemeliyim ki, karşımdaki benim neyi nasıl kastettiğimi anlayabilsin”, diye düşünmek, kendisini karşındakinin yerine koymak zorundadır. Bu, yapılması olanaklı, ama güç bir iştir. Bu biliş düzeyine ulaşmak eğitim gerektirir. Eğitimin, aile eğitimi, toplum eğitimi ve kurumsal eğitim olarak ayrıldığı düşünülürse ve göçmen çocuklarda, homojen küçük toplumsal birimlerde yetiştikleri ve kendileriyle yeterince konuşulmadığı için, aile ve toplumsal eğitimin yetersiz kaldığı düşünülürse, kurumsal eğitimin önemi öteki çocuklara oranla daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Bu demektir ki, okulda, Türkçe dersi kapsamında, çocuklara hem genel davranışlarında hem de metin üretimlerinde kendisini öteki bildirişim katılımcılarının yerine koymayı öğretmeye de çalışmak gerekmektedir.

3. Bildirişimin İşlemesi İçin Zorunlu Olan Önkoşul: Bildirişime İnanmak

İnsan her ne kadar bildirişmek, konuşmak üzere planlanmış bir beyinle de dünyaya gelse, eğer yaşamı süresince, özellikle de bebeklik ve küçük çocukluk döneminde bu konuda olumsuz deneyimler edinirse, konuşmaya, sorunlarını konuşarak çözmeye, istediklerine ve doğru bulduklarına gerekçelendirerek

ulaşmaya ilişkin güven ve inancı geliştiremez, ya da bu güven ve inancı yitirir. Böyle bir kişi sorunlarla karşılaştığında sorunlarını dil kullanarak, yani açıklayıp gerekçelendirerek çözebileceğine inmadığı (ve belki de bu yolu bilmediği) için, genellikle kaba güce başvurur. Kaba güç (dövüşmek ya da tokat atmakta olduğu gibi) bedensel de olabilir, dilsel de. Böyle bakıldığında örneğin bağırıp çağırmak ve küfretmek dilsel tokat niteliği taşır.

Herşeyi olduğu gibi, başkalarıyla konuşmayı, yani bildirişimi de öğrenmek gerekir. “Su küçüğün, söz büyüğün” anlayışıyla çocuklara *konuşma hakkı tanımamak* kastedilmese gerek. Tam tersine, daha ilk bebeklik günlerinden başlayarak çocuğun istediklerini bildirmesine olanak sağlanmalı, istedikleri olabilecek şeylerse bunları yapmalı, çocuğun bildirişime olan inancı geliştirilmelidir. Eğer istedikleri olabilecek şeyler değilse bunlar da açık seçik çocuğa söylenmeli, açıklanmalı, nedenlenmelidir. Bu yolla çocuk dil kullanmanın, yani bildirişimin işe yaradığına inanacak ve bunu kendisi de gerçekleştirecek, bildirişim koşullarını özümseyecektir.

Bazı çocuklar, bildirişime olan inançlarını geliştirmiş, bildirişim koşullarını öğrenmiş olarak okula başlar. Bazıları bu konuda eksiklik çeker. Okulun görevi **bütün çocukları** hayatta başarılı olabilecek düzeye getirmeye çalışmaktır. Bu nedenle öğretmenin görevi yalnızca bilgi aktarmak değil, çocukların bildirişim becerilerini de arttırmak, çocukları dil kullanan bireyler haline getirmektir. Çocuk o zaman bilgi edinmede de zorlanmayacaktır. İçinde yaşadığımız bilgi çağında, hayatta başarılı olmak için bilgiye ulaşmayı bilmek temel bir zorunluluktur. Bunu başarmak için de çocukların dil becerilerinin gelişmesi gerekir. Bunu sağlamanın ilk aşaması da çocukların bildirişimin işe yaradığına inanmasıdır. Bunun için çocuklara söz hakkı tanımak, çocukları soru sormaya, düşünmeye, düşündüklerini söylemeye, eleştirmeye, hayır deyip neden hayır dediklerini nedenlemeye yönlendirmek gerekir.

Ama günümüzde yalnızca tek bir dil ve tek bir kültür içinde bildirişim de yetmemekte, insanların çokdilli olmaları ve bildirişim edinçlerini kültürlerarası bildirişim kapsamında da geliştirmeleri gerekmektedir. Kültürlerarası bildirişim son yılların anahtar kavramlarından birisi haline gelmiştir. Özellikle göçmen çocuklarının, çokkültürlü toplumlarda yaşamaları nedeniyle, bu konuda desteklenmeleri gerekmektedir.

4. Kültürlerarası Bildirişim

Kültürlerarası bildirişim, son yıllarda, bildirişimbilimin en çok üstünde durulan konularından birisi olarak gelişmiştir. Hatta kültürlerarası bildirişim, yalnızca bildirişimbilimin ilgi alanına girmemekte, Lüsebrink'in (2005:5) de ileri sürdüğü gibi, psikoloji, pedagoji, dilbilim, söylem çözümlemesi, yazınbilim, tarih, antropoloji, sosyoloji ve kültürbilimin kapsamında da anahtar kavramlardan birisi olarak ele alınmaktadır. Kültürlerarası bildirişim, bir yandan kültürlerin biraradalığı olarak, bir yandan da değişik kültürlerde sosyalleşmiş insanların arasındaki bildirişim olarak görülmektedir. Kültürlerarası bildirişim kapsamında yalnızca günlük dil kullanımı değil, yazılı bildirişim üstünde de durulmakta, yazılı metinler kültür etmenleri açısından irdelenmektedir. Bu çalışmalar sonucu (kültürlerarası yazınbilim gibi) yeni araştırma alanları oluşmakta, özellikle de bilimsel metinler kapsamında incelemeler yapılmaktadır.⁵ Kültürlerarası bildirişim yaklaşımı her ne kadar yazılı metinler alanında da incelemelere konu edilmekteyse de, özellikle yüzyüze konuşmalarda, söylem çözümlemesi ya da konuşma çözümlemesi başlıkları altında irdelenmektedir.⁶ Bu nedenle, genel bildirişim edinci dışında, özelde bir KONUŞMA EDİNCİnden söz edilmektedir.⁷ Konuşma konusunun, dilbilimin oluşturulduğu ilk yıllardaki konumundan çok farklı bir biçimde, çalışmaların odak noktasını oluşturması, son yıllarda değişik konuşma yaklaşımlarının oluşturulmasına yol açmıştır.⁸

Söz konusu değişik çalışmaların temelinde, günümüzde bir yandan küreselleşme, bir yandan da (tüm dünyaya yayılmış olan) yoğun göç nedeniyle değişik kültürlerde sosyalleşmiş olan insanların birden bire bir arada yaşar olmaları gerçeği bulunmaktadır. Bütün bu insanlar istese de istemese de birbirleriyle bildirişime girmekte, çoğu durumlarda da kültürel etmenlerin neden olduğu düşünülen (ve hatta kısmen saptanan) bildirişim bozuklukları yaşamaktadırlar. Kültürlerarası bildirişim çalışmaları söz konusu bildirişim aksaklıklarını hem çözümleyip açıklamak, hem de önlemek açısından giderek daha çok önem kazanmaktadır.

---

5 Yazılı metinlere kültürlerarası bildirişim açısından yaklaşan çalışmalar için bkz: Kaplan 1972; Mauranen 1993; Purves 1988.

6 Anglo-sakson yaklaşım "discourse analysis", yani söylem çözümlemesi terimiyle konuşma çözümlemelerini de kastederken, kara Avrupasında, örneğin Almanya'da konuşma çözümlemeleri "Gesprächsanalyse" ya da "Konversationsanalyse" terimleriyle ele alınmakta, "Diskursanalyse", yani söylem çözümlemesi Foucaultcu yaklaşım için kullanılmaktadır.

7 Konuşma edinci için bkz. Becker-Mrotzek, Brünner 2004.

8 Konuşma konusuna ilişkin değişik yaklaşımlar için bkz. Bartsch 1998:42 – 43.

Kendisini “küreselleşmiş bilgi dünyası” olarak algılayan ülkelerde bildirişim ve bildirişim edinci hem ülkenin hem de bireylerin başarılı olması için en temel zorunluluk olarak anlaşılakta, bu nedenle gençler başta olmak üzere her kesime yönelik “bildirişim edinci”, “kültürlerarası bildirişim”, “etkileşim edinci”, “toplumsal edinç” adları altında eğitim verilmektedir. Çoğu üniversitelerde bu konularda dersler sunulmakta, bu konuda kürsüler oluşturulmaktadır.

Kültürlerarası bildirişim çalışmaları bir yandan bildirişime yönelik çalışmalar olarak sürdürülürken bir yandan da kültür karşılaştırmaları olarak gerçekleşmektedir. Bildirişime ilişkin çalışmalar kapsamında bildirişim olgusunu daha açık seçik görmemize yol açan kuramsal ve kavramsal gelişmeler elde edilmiştir. Kültür karşılaştırmaları alanında yapılan incelemelerinse iki noktada eleştirilmesi gerekir: Birincisi bu çalışmalar zaten var olan stereotiplerin yerleşik biçimler almasına yol açmaktadır⁹; ikincisi, kültür kavramı genellikle ülke kültürü olarak anlaşılakta, bir ve aynı ülke içinde yan yana yaşayan değişik kültürler çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bu değişik kültürlerle bazı çalışmalarda alt-kültürler (Subkulturen) olarak değinilse bile bunlar çözümlemelerde etmen olarak gene de göz önünde bulundurulmamaktadır. Oysa bir ve aynı ülke içinde ister sözlü ister yazılı bildirişimde bulunulsun, BİLDİRİŞİM DEĞİŞKESİ diye adlandırabileceğimiz değişik biçimler vardır. Bu bildirişim değışkeleri dilsel değışkelerin yanısıra, davranış, anlamlandırma ve metinleştirme değışkelerini kapsar. Burada metinleştirme derken yazma ve yüzyüze konuşma birlikte kastedilmiştir. Örneğin, yukarıda sözü edilen dar düzgülü – geniş düzgülü konuşucu ayrımı, bir ve aynı ülke içinde yan yana yaşayan iki ayrı bildirişim değışkesi, yani iki ayrı bildirişim kültürü olması anlamına gelir. Çocukların geniş düzgülü bireyler olarak gelişmesini sağlamak, aynı dil içinde bildirişim kültürlerinin değışmesi demektir.

Türkiye dışında yaşayan göçmen çocuklarının başarılı (ve mutlu) olmaları için hem Türkçe hem de yaşadıkları ülkenin dilinde, yani ikidilli olarak geniş düzgülü bireyler olması, aynı zamanda bu çocukların ikidilli bildirişim edinçlerini her iki dilde de geniş düzgülü bildirişim kültürüne göre geliştirmeleri anlamına gelmektedir. Böyle bakıldığında, kültürlerarası bildirişim çalışmaları hem değışik dillere ilişkin, hem de aynı dil içinde dar düzgülü – geniş düzgülü bildirişim olarak

⁹ Benzer bir görüş için bkz. Loenhoff 2003:105.

ele alınmalı ve böylece elde edilecek sonuçların dil derslerinde öğrencilere kazandırılması sağlanmalıdır.

5. Türkçe Dersi

Yukarıda da söylendiği gibi, Türkçe dersi her ne koşulda verilirse verilsin, öğrencilerin dil edinçlerini yükseltmeyi amaçlar. Ama dil edincinin yükseltilmesine ilişkin çalışmalar, öğrencilerin hangi dil edinimi aşamasında olduklarına, okula geldiklerinde hangi düzeye ulaşmış olduklarına göre değişkenlik gösterir. Yaşıyla orantılı olarak dar düzgülü olan, yani dile yönelik bilgi ve becerileri yeterince gelişmemiş olan çocuklarla yapılacak çalışmalar, geniş düzgülü çocuklarla yapılacak çalışmalardan farklı oluşturulmalıdır. Bu demektir ki, öğretmen her şeyden önce öğrencilerinin dil ve bildirişim edinçlerindeki düzeyi belirlemeye çalışmalıdır.

Geniş düzgülü çocuklarla çalışmak kolaydır. Onlar zaten yaşlarıyla orantılı olarak hem dili, hem bildirişim bilgisini, hem de öğrenmeyi öğrenmiş durumdadır. Önemli olan dar düzgülü çocukların geniş düzgülü konuşucular olarak geliştirilmesidir. Çocukların geniş düzgülü konuşucular olarak geliştirilmesi de, çocuklardaki ben bilinci ve bildirişim edinci kapsamında dil edinçlerinin geliştirilmesiyle sağlanabilir. Bildirişim edinci toplumsal davranışları bilmeyi de içerdiği için, çocuklara değişik bildirişim durumlarında nasıl davranacakları ve bu davranışları hangi dilsel biçimlerle gerçekleştirecekleri de öğretmek zorundadır. Böyle yapılandırılacak bir dil dersi, yalnızca öğretimi değil, eğitimi de kapsamış olacaktır.

Dar düzgülü çocuklar, genelde, kendileriyle fazla konuşulmamış olan çocuklardır, bu çocukların bildirişime olan inançları yeterince oluşmamıştır. Öğretmenin görevi, öğrencilerini bu konuda desteklemek olmalıdır. Çünkü, yukarıda da söylendiği gibi, bildirişime inanmayan bir çocuk dil kullanımına da inanmamakta, bu nedenle dile özen göstermenin gereğini anlamamaktadır. Çocuğun bildirişime inanması örneğin şu sözedimlere özen göstermekle sağlanabilir:

İstek belirtmek:

Çocuğun istek belirtmesine olanak vermek, isteğini işaret ederek değil, dil kullanarak belirtmesini sağlamak ve mümkünse bu isteği gerçekleştirmek, mümkün

değilse nedenini açıklamak. Çocuktan birşeyler istemek ve çocuğun bu isteği gerçekleştirmesini sağlamak.

Soru sormak:

Çocuğun soru sormasına olanak vermek ve soruyu dürüstçe yanıtlamak. Çocuğa sorular sormak ve yanıtını ciddiye alarak davranmak.

Söz vermek:

Çocuğa belli konularda söz vermek ve bu sözü kesinlikle yerine getirmek. Çocuğun belli konularda söz vermesini sağlamak ve bu sözünü yerine getirmesine özen göstermek.

Övmek, eleştirmek:

Çocuğa davranışlarına ilişkin övgü ya da nedenleyici yergi niteliğinde dilsel tepki vermek. Çocuğun başkalarını övmesini ya da eleştirmesini sağlamak.

Nedenlemek, açıklamak:

Yapılıp edilenleri açıklamak, çocuğun da yapıp ettiklerini açıklamasını istemek.

Selamlamak, vedalaşmak:

Çocuğa karşılaşıldığında ve ayrılırken dilsel tepki göstermek ve çocuğun da bu dilsel ritüellere uymasına özen göstermek.

Teşekkür etmek

Çocuğa teşekkür etmek, çocuğun da teşekkür etmesini sağlamak.

Türkiye dışında yaşayan ve anadili Türkçe olan çocuklarla Türkçe dersi yapmanın temel nitelikli bir farkı da, bu çocukların ülke dilini öğrenmelerine yardım edici bir biçimde çalışmak olmalıdır. Ülke dilini öğrenmek demek ülke dilinde uygun bir bildirişim kurmayı öğrenmek demektir. Bu, aynı zamanda kültürlerarası bildirişimi ve değişik bildirişim değişiklerini de öğrenmek anlamına gelir. Bildirişim değişikleri arasında, tartışmaya dayanan ve tartışmaya dayanmayan türler vardır. Bireysel kültürlerin konuşucularının tartışan, toplumsal kültürlerin konuşucularınınınsa tartışmayan konuşucular olduğu ileri sürülmekte (Slembek 1998:32), Türkler de çoğunlukla toplumsal kültüre dayalı konuşucular olarak görülmektedir. Bu nedenle, çocuklara tartışmayı, nedenlemeyi, gerekçelendirmeyi öğretmek hem onları değişik kültürlere mensup insanlarla daha

iyi bildirişimde bulunmaya hazırlayacak, hem de sorunlarını dil kullanarak çözmeye alıştıracaktır.

Bütün bunlara ulaşmak için, yukarıda da söylendiği gibi, ilk koşul çocukların bildirişime inanmasını sağlamaktır. Ancak bundan sonra bildirişim edinci ve Türkçe dil edincini yükseltmek için yapılacak çalışmalar verimli olacaktır. Dil çalışmalarında tekdilli Türkçe çalışmalar kaçınılmazdır; ama karşılaştırmalı çalışmalar da yapmak gerekmektedir. Karşılaştırmalar, dil karşılaştırması ve kültür karşılaştırması üstünde odaklanmalıdır. Bu yapılırken, temelde, öğrencilerin bildirişim, dil ve dil kullanımına ilişkin bilinç düzeyleri yükseltilmiş, çocuklar öğrenmeyi öğrenmeye yönlendirilmiş olacaktır.

Yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar yalnızca Almanca – Türkçe olarak ele alınmamalı, her iki dil dizgesi içinde dar düzgülü – geniş düzgülü bildirişimin nasıl işlediği gösterilmelidir. Amaç, çocukların iki dilde de geniş düzgülü konuşucular olmasını sağlamak olduğu için her iki dilde de değişik bildirişim değişiklikleri üstünde durulmalı, bu, metin çalışmalarıyla sürdürülmelidir. Metin çalışmalarında, dil kullanımını dışında, çocuğun ben ve benim dışındakiler bilinci desteklenmelidir. Bu bilincin geliştirilmesinin, çocuğun genel olarak bilişsel gelişimini destekleyeceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Becker-Mrotzek, M.; G. Brünner (Hg). 2004. Analyse und Vermittlung von Gesprächskompetenz. Forum Angewandte Linguistik Bd 43. Frankfurt am Main.
- Bartsch, E. 1998. Kulturen der Wissenschaft – und der Sprechwissenschaft. Interkulturelle Kommunikation (I. Jonach). München, Basel.
- Habermas, J. 1981. Theorie des Kommunikativen Handelns, 2 Bände. Frankfurt am Main.
- Habermas, J.; Nicolas L. 1971. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie (J. Habermas; N. Luhmann). 101 – 141. Frankfurt am Main.
- Hymes, D. 1968. The ethnography of speaking. Readings in the sociology of language (J. A. Fishman). 99 – 138. The Hague.
- Hymes, D. 1972. Models of the interaction of language and social life. Directions in sociolinguistics (J. J. Gumperz; D. Hymes). 35 – 71. New York.
- Hymes, D. 1985. Towards Linguistic Competence. Review de L’AILA / AILA Review, 9 – 23.

- Jonach, I (Hg). 1998. Interkulturelle Kommunikation. München, Basel.
- Kaplan, R.B. 1972. Cultural thought patterns in inter-cultural education. Readings on English as a second language (K. Croft). 245 – 267. Cambridge.
- Loenhoff, J. 2003. Kulturvergleich und interkulturelle Kommunikation. Germanistisches Jahrbuch GUS "Das Wort". 105 – 114.
- Lüsebrink, H.-J. 2005. Interkulturelle Kommunikation. Stuttgart.
- Mauranen, A. 1993. Cultural Differences in Academic Rhetoric. Frankfurt am Main.
- Purves, A. C. 1988. Writing Across Languages and Cultures. Issues in Contrastive Rhetoric. Written Communicational Annual, Volume 2.
- Slembek, E. 1998. Grundfragen der interkulturellen Kommunikation. Interkulturelle Kommunikation (I. Jonach). 27-36. München, Basel.